

Posudek habilitační práce Jana Randáka V záři rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948–1956

Předložená práce (k dispozici jsem měl knižní vydání, které vyšlo ve spolupráci s Nakladatelstvím Lidové noviny a FF UK v Praze v roce 2015 jako svazek 9 ediční řady České dějiny) je rozčleněna kromě úvodu, závěru a vědeckého příslušenství (resumé v angličtině a němčině, seznam pramenů a literatury, seznamu zkratk, seznamu vyobrazení /s upřesněním zdrojů/ a jmenný rejstřík) celkem na 10 kapitol, které problematiku nahlíží z různých hledisek a vytvářejí tak do jisté míry jednotný obraz tématu.

První kapitola uvádí obecněji do problematiky politiky dějin, což je vlastně klíčová oblast vědeckých zájmů autora, jíž věnoval značnou pozornost. Zároveň zde autor hlavně za pomoci poznámkového aparátu shrnuje dosavadní výzkumy v této oblasti samozřejmě s hlavním důrazem na českou historiografii a zabývá se také definicí hlavních pojmů, s nimiž dále operuje (politika dějin, historické vědomí).

V druhé kapitole důkladně rozebírá situaci české historiografie ve sledovaném období a analyzuje fungování jejích mechanismů (v celkovém politickém rámci) a dobová specifika ve způsobu práce. Především upozorňuje na dobové pojmání úkolů historické vědy v kontextu společenského vývoje v daném období a představ spojených s marxisticko-leninskou ideologií. J. Randák se ovšem zde do značné míry vyhýbá některým základním otázkám, které se přitom prolínají i dalšími kapitolami – např. otázce, nakolik se ze strany komunistické strany jednalo při práci s husitstvím o vědomou a promyšlenou strategii a nakolik pouze nahodile navázala na starší tradice, zprostředkovaným především dlouhodobými aktivitami Zdeňka Nejedlého, který byl přes všechny pochybnosti a sklony k antiintelektualismu vnímán jako nezpochybnitelná autorita v oblasti minulosti. Svoji roli jistě mohly hrát i vlastní školské zážitky – bezpochyby husitství patřilo ve školské výuce dějepisu k nejemotivnějším epochám.

Právě starší tradice týkající se vnímání husitské minulosti J. Randáka poměrně důkladně rozebírá v třetí kapitole. Může se zde opřít nejen o bohatou zásobárnu dobových textů, ale i o rozsáhlé výzkumy současných českých historiků, zejména Petra Čorneje. Autor rekapituluje práci s husitskou tradicí zhruba od dob osvícenství a zvláště akcentuje odkazy na husitství ze strany levice před první světovou válkou i v éře 1. republiky. Zmiňuje ale také horlivou veřejnou aktivitu při vytváření husitského kultu v období 1945–48 ze strany Zdeňka Nejedlého, jenž období okupace přežil v exilu v Sovětském svazu.

Úlohou školy v politice dějin spojené s husitskou tradicí se pak autor zabývá ve čtvrté kapitole. I s odvoláním na průzkumy veřejného mínění z let 1946 a 1968 konstatuje, že právě ve školském prostředí propagace husitství jako vrcholu českých dějin v padesátých letech padla na úrodnou půdu. Bohužel však s tímto závěrem J. Randák příliš dále nepracuje. To je ostatně problém, který se projevuje i v dalších kapitolách – autor je podle mého názoru ve svých závěrech snad až nadbytečně zdrženlivý a jen velmi nerad se pouští do větších zobecnění a rozsáhlejších úvah. Právě přesměřovaná opatrnost ve formulacích možná přispívá k určité těžkopádnosti textu a omezuje jeho čtivost.

V páté kapitole se autor soustředí na postavu Jana Husa, respektive na průběh oslav připomínajících této významné osobnosti českých dějin na konci čtyřicátých a počátkem

padesátých let mj. v Husinci nebo na Kozím Hrádku. Jedná se o zajímavou sondu do dobového pojetí festivit, se silným regionálním akcentem, jejichž působivost ovšem poněkud limitovala nutnost koncentrovat se hlavně na místní publikum. V kapitole věnované Janu Husovi také autor podnikl také exkurz do klíčového reformačního periodika v českých zemích – Kostnických jisker a analyzuje proměnu jejich hodnocení osobnosti Jana Husa a jeho přínosu.

Následující šestá kapitola probírá husitskou tradici jako téma osvětové činnosti, zejména v rámci Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí a jejich podkladových materiálů. I zde autor připomíná důležitou roli textů od Josefa Macka, který dokázal připravovat osnovy popularizačních přednášek stejně jako akademické texty, aniž by příliš výrazně proměnil styl a slovník. Autor se také dotkl problematiky vlivu místního rozhlasu, který se v padesátých letech stával důležitým nástrojem osvěty a propagandy zasahujícím i tu část vesnické populace, která se přednáškám úspěšně vyhýbala. Autor podle mého názoru velmi správně zdůrazňuje, že předností osvětové přednáškové činnosti byla možnost přizpůsobit základní osnovu přednášek regionálním specifikám, což právě u husitských tradic hrálo mimořádně důležitou roli, jak se ostatně ještě detailněji ukazuje v osmé kapitole příznačně nazvané Husitská země.

Té ale ještě předchází mimořádně důležitá kapitola věnovaná pozici husitské tradice mezi vzývaným socialistickým vlastenectvím a stejně zdůrazňovaným internacionalismem. Významnou roli hrálo podle autorových zjištění husitství při vytváření nového pozitivního vztahu v rámci bratrské Německé demokratické republiky. Právě odkazy na husitství významně pomáhaly při budování nového typu přátelských svazků s německým obyvatelstvem, který byl údajně dán třídní spřízněností. Jan Randák také zmiňuje podobnost mezi úlohou, jakou plnila u nás husitská „revoluční tradice“, a rolí tradice lutherovské reformace a zejména Německé selské války. Bohužel však těmto paralelám věnuje jen spíše okrajovou pozornost, přestože podle mého názoru naznačují jakési obecnější mechanismy politiky dějin v rámci evropských zemí sovětského bloku, které snad byly v základu inspirovány ze Sovětského svazu a odrážely sovětské zkušenosti s prací s historickými tradicemi v období tzv. Velké vlastenecké války. I když chápu, že autor neměl možnost provádět systematictější výzkum v zahraničních archivech, domnívám se, že mezinárodní rámec měl být v práci reflektován ve větší míře. Přitom právě sedmá kapitola jasně dokládá, že k tomu J. Randákovi rozhodně nechybí schopnosti. Pasáže o využití husitské tradice pro budování vztahů mezi NDR a Československem nicméně i tak považuji za jeden z největších přínosů Randákovy knihy.

Zrovna tak vnímám jako významné obohacení i další kapitolu, která se, jak již bylo zmíněno, koncentruje na problematiku regionálních variant husitských tradic. Využívá k tomu mimo jiné i dobové turistické průvodce. Speciální podkapitola je věnována problematice Slovenska, kde se akcentuje „česko-slovenské husitské sepětí“ zejména prostřednictvím tzv. bratříků působících na Slovensku. Ale zrovna tak se kapitola dotýká i některých pražských lokalit spojených s husitským kultem v padesátých letech – především zde autor zajímavě referuje o znovuvybudování Betlémské kaple a nechybí snad trochu stručná pasáž o Žižkově jezdecké soše na pražském Vítkově, která patří mezi významné pražské dominanty. Celkově je osmá

kapitola věnována nesmírně atraktivnímu a dnes hojně reflektovanému tématu prostoru dějin či případně míst tradic.

V souvislosti s Janem Žižkou z Trocnova se nedá opomenout propojení s vojenskými tradicemi a obecně s motivem husitů jako hrdinných obránců země a jejího lidu před cizáckým nepřítelem. Právě odkazu husitů jako bojovníků je zasvěcena předposlední kapitola. Koneckonců je i celá kniha uvozena citátem ze slavné knihy Miroslava Švandrlíka Černí baroni, tedy konkrétně komentářem vyobrazení Jana Žižky z úst pověstného majora Halušky (neboli majora Terazkyho). Na počátku padesátých let se v Československu armáda stala skutečným státem ve státě a disponovala takřka nevyčerpatelným rozpočtem, což umožnilo pod jejím dohledem pořádat skutečně mohutné propagandistické akce. Zároveň v rámci armádního zpracování husitské tradice J. Randák postihuje poměrně časté případy zkratkovitě a poněkud (tragi)komické aktualizace nejenom v podobě výzev přimalovat Janu Žižkovi místo palcátu lehký kulomet, ale i v propojení hrdinných lidových husitských bojovníků s válkou ve vzdálené a značně exotické Koreji. Jestliže v páté kapitole J. Randák rozebírá oslavy spojené s osobností Mistra Jana Husa, v kapitole deváté připomíná okolnosti a průběh oslav některých velkých husitských válečných vítězství, tedy především výročí bitev u Domažlic a u Tachova. Přitom právě oslavy bitvy u Domažlic se měly stát klíčovou protiváhou k tradiční a nesmírně oblíbené každoroční katolické pouti k svatému Vavřínečku. Již v roce 1950 však obě akce byly oficiálně propojeny a prezentovány společně především v kontextu národních tradic. To ostatně byl typický způsob boj s nábožensky motivovanými oslavami – nově byly zbaveny náboženského nádechu a prezentovány jako národní, případně lidové či národopisné akce. Nikoliv náhodou se oslavy koncentrovaly na západní hranici Československa a prolínaly se s další „jiráskovskou“ tradicí – Chody respektive Psohlavci. V popisu oslav husitských bitev se pozoruhodným způsobem odráží i napětí mezi velkolepými představami ideologů a snahami o úspornost, která se projevovala u civilních organizátorů stále výrazněji (zejména ovšem za časovým horizontem Randákovy práce).

Rozsáhlá poslední kapitola nese jméno Husité a kulturní hegemonie, což nejenom signalizuje, že jejím hlavním tématem je obraz husitského hnutí v kulturním provozu (literatuře, divadlu, filmu, ale také v muzejnictví), ale napovídá zároveň, že autor využívá Gramsciho teorie o kulturní hegemonii jako důležitému zdroji ovládnutí a manipulování společností právě ovládnutím kulturních obsahů dominujících ve společnosti. Pod tímto zorným úhlem také analyzuje rámeček tehdejší kulturní politiky i s ohledem na spor J. Knapíka a A. Kusáka o důležitost rozdílů mezi skupinou kolem Gustava Bareše a skupinou kolem Václava Kopeckého. Samozřejmě ohlas husitství v kultuře patří mezi poměrně oblíbená témata bádání a autor se zde mohl opřít o sekundární literaturu, což také zčásti učinil. Patrně nejvýrazněji to poznamenalo pasáž o husitství ve filmu, která působí trochu jako povinný doplněk ve snaze zajistit co nejkompletnější obraz. J. Randák se zde nepouští do nějakých hlubokých spekulací a detailních analýz formování filmového obrazu, pravděpodobně s vědomím, že tak již učinili předchozí badatelé. Nicméně právě v této kapitole autor načrtává v krátkosti paralelu k situaci v Československu sovětský vývoj od avantgardní revoluční kultury ke kulturní klasice a folklórním motivům, ale bohužel toto podle mého názoru naprosto klíčové téma zmiňuje opět spíš na okraji.

V závěru autor především ve stručnosti rekapituluje faktory, které činily právě husitské tradice tak vhodným objektem pro využití v rámci snah o legitimizaci nového režimu. Jednalo se především o její mnohoznačnost, použitelnost pro mnoho problémů a otázek, ale také pro poměrně silný emoční mobilizační aspekt, který se dobře spojoval s požadavkem národní lidové jednoty proti stále hrozícímu cizáckému nepříteli. Určitě zajímavým prvkem je i obraz husitství jako pozitivně vnímané formy násilí (mj. proti mainstreamové „vysoké“ kultuře), jak to naznačuje J. Randák v některých předchozích kapitolách (srov. s. 201). Zároveň opět ukazuje, jak se komunistická strana snažila prostřednictvím odvolávek na husitskou tradici mj. setřít ze sebe nálepkou nenárodní ba přímo nevlastenecké strany, s níž zápolila prakticky po celou předchozí dobu své existence.

Kniha J. Randáka nepochybně přináší řadu originálních podnětných poznatků, které mnoho napovídají o podobě tehdejší společnosti, ale zároveň ukazují i některé obecnější mechanismy spojené s nyní velmi oblíbeným tématem politiky dějin, tématem, jež přitom neztrácí svou někdy až bolestivou aktuálnost.

Autor svoji publikaci výslovně koncipoval spíše jako konvolut esejí, jež podle jeho tvrzení mohou být čteny samostatně. To ovšem s sebou nese jisté stylistické problémy – především občasná opakování informací. Ale z hlediska stylistiky zápasí Jan Randák ve své knize spíše s jiným problémem, kterého si povšimli i někteří recenzenti knihy. Příliš často a poměrně extenzivně cituje z originálních materiálů. Jistě tak činí ve snaze o přesné reprodukování dobových postojů, nicméně velmi ztěžuje recepci textu zejména čtenářům, kteří jsou zvyklí v průběhu čtení sledovat i poznámkový aparát. Navzdory atraktivnímu tématu a hlubokým autorovým znalostem tak kniha nepřináší žádný zvláštní požitok nejen laickému čtenáři, ale ani běžnému historikovi. Vedle toho se autor někdy dá strhnout svými zájmy k líčení zbytečných detailů – to platí např. u pasáže věnované obrazu husitství ve školách na s. 106–112. Podobně zbytečné detaily netýkající se vlastního tématu práce najdeme na s. 127. Za diskutabilní považuji také skutečnost, že autor používá dobovou formu přepisu jmen klasiků marxismu-leninismu – např. na s. 76 mluví, podle mého poněkud archaicky, o „Bedřichu“ Engelsovi – doporučil bych spíše originální formu jména Friedrich. V některých případech pak autor podle mého názoru možná přeceňuje znalosti a orientaci čtenářů v reáliích sledované epochy – např. když na s. 279 bez jakéhokoliv kontextu a vysvětlení začíná hovořit o textech Svazarmu.

Z koncepčního hlediska lze, jak vyplývá z předchozího textu, diskutovat několik dílčích aspektů. Především je to snad až nadbytečná opatrnost při formulování jednotlivých dílčích závěrů, které pak mohou vyznívat až opatrnicky (to platí například i o kapitole o husitských tradicích v kontextu školství). Zároveň bych přivítal větší zařazení problematiky do mezinárodního kontextu, hlubší srovnání s prací s historickými tradicemi v NDR a zejména úvahy o vlivu sovětských zkušeností. Prozkoumání tohoto kontextu by mohlo objasnit i otázku vlivu jednotlivých českých osobností na podobu celého fenoménu stejně jako otázku, zda se ze strany KSČ jednalo při práci s husitskou tradicí o hluboce promyšlenou strategii, nebo o v podstatě nahodilý postup formovaný zájmy některých jednotlivců (např. Zdeňka Nejedlého).

Nicméně tyto drobné výtky ani v nejmenším nemají zpochybnit přínos Randákovy práce, která přináší řadu vlastních postřehů a představuje důležité obohacení dosavadní historiografické produkce. Zcela jednoznačně ob stojí koncepčně i celkovým zpracováním nárokům kladeným na habilitační práci a mohu ji doporučit jako kvalitní podklad k habilitaci Jana Randáka.

V Praze 19. března 2019

Doc. PhDr. Martin Franc, Ph.D.

